

Ép bőrrel, magvaszakadás nélkül

Mondhatnók: új műfaj! Szabó Gyula több kötetre tervezett új munkája, *A sátán labdái*, alcímében történelmi tudósításnak mondja magát. Valóban, eredeti forrászövegek bámulatos szövdeményéről van szó, összekötő szövegek állandó visszhangzatában.

A megoldás szokatlan, vitaébresztő. Akaratlanul is Móricz Zsigmondra gondolok, aki fiatalkoromban elvitt magával Leányfalura, és heverője felett töméntelen könyvet mutatott meg: nem volt köztük egyetlen feldolgozás sem, csakis ősforrás, egykorú levelek, emlékiratok, rendelkezések, kiáltványok, gúnyiratok, utasítások minden változata. Ezek hűséges tanulmányozásából született meg a *Tündérbkert*, *A nagy fejedelem* és *A nap árnyéka* Erdély-trilógiája, élő jelenítések, ragyogó drámai képek történelmi regényének, feledhetlenül. S most? Szabó Gyula távol tartja magát a képzelet szépmivességétől, ragaszkodik magukhoz a forrásokhoz, inkább történelmi szöveggyűjteményt fűz, bonyolít és magyaráz. Van úgy, hogy imitt-amott belefelelji magát a jelenítő képbe, amikor például Teleki Mihályt egy bükkfának támasztva üldögélteti a Meszes-tetőn, vagy Rákóczi Györgyöt megkönnyezteti a Balázsfalvára vezető úton, de ilyesmi a kivétel, a tudatosan elfojtott regény csak fel-felcsillan az egykorú leveleket és emlékiratokat mesterien forgató tudósítás valóságosabb, mindennaposabb közlésárama alól. Így a móriczi alkotásnak csupán előzetes játékánál ragadunk meg, valamivel errébb az időben (olyik szereplő még azonos is). Szabó Gyula az olvasmányosabb regénnyel adósunk marad, s tudósításnak elkeresztelt műfaja az esszék végtelen láncolatába foglalt idézetek csak türelemmel végig követhető történelmi leckéje lesz.

Nagy lecke, velönlngk rendítő. A kötet II. Rákóczi György szerencsétlenségbe fulladt lengyelországi hadjáratától a fejedelem elvesztett százfenesi csatájáig és hadi haláláig mindössze négy esztendő fog át Erdély történetéből (1657-től 1660-ig), de ez a röpké idő a szenvedés és pusztulás olyan rengetegét látatja, hogy az író már könyve legelején saját létén csodálkozik el, arra a kivételes szerencsére gondolva, hogy „annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni és adni tovább, három évszázadon át odább-idébb!” Már az első kötet címe is rettenet sugalmaz, Kányádi Sándor függőleges lovainak fájdalmát, ami azonban versben tizenkilenc sornyi apokaliptikus látomás, az itt, a *Függőleges veszedelmek* irtózatában több mint négyszáz tömött könyvoldal. „Míg függőben léssen állapotunk...” — idézi Szabó Gyula a szultáni hatalomnak alávetett fejedelem szorongását, s a szószármaztatás találó ómenjére utalva beszél az ország fölött meredeken aláfüggő veszedelemre. Ez a fojtó érzés kíséri végig az írók a történéseken, tudván tudva a mai visszatekintésben, milyen bajokra még milyenebbek következtek.

A döntő kérdés mind a balul végződött lengyel koronászertő hadjáratával, mind a viharos fejedelemcserékkel kapcsolatban a kis Erdély illeszkedése a nagyhatalmakhoz, elsősorban a Krímtől a Balkánig s fel Budáig karoló hatalmas oszmán birodalomhoz, melynek fényes portájára adóját küldi a fejedelemiktató szultáni athnámé ellenében. Bár az előző fejedelmeknek, Bethlen Gábornak és I. Rákóczi Györgynek, sikerült több mint négy évtizedre megteremteniük Erdély aranykorát, játszva nemegyszer a gyengülő török hatalom válságjelenségeivel, de megörizve az együttélést, az már kétségtelenül „hamis erőillúzió” volt (Szabó Gyula szavával), hogy az ifjabb Rákóczi György lengyel hadjárata előtt nem vette számításba a török fenyegetéseket, dehát az egykorú forrásanyagba beömlik Zrínyi Miklós szerencsétlítő üzenete, az a reménykedés, hogy egy svéd—lengyel—erdélyi középső hatalomalakulás a Habsburg-birodalommal szemben is erőforrás lehet, akárcsak az oszmánnal szemben. Érdekes párhuzam mindaz, ami Zrínyi elméleti és írásos gondolatmeneteit a lengyel kísérlettel párosítja, talán némi felmentvényt engedélyezvén a nagy kalandnak, tragikus kimenetele ellenére. Nagyobb baj, hogy a nyári katasztrófa után sem ébred rá a fejedelem s a rendek többsége arra, hogy a krími tatár kán fogságába esett Kemény Jánosnak van igaza, amikor a török haragra, a tatár veszedelemre figyelmeztet üzeneteivel, s titkos levélben is közli, hogy csakis a fejedelem lecsérése mentheti meg Erdélyt a bosszúállástól. Ha Szabó Gyula regényírásra vállalkozott volna, tudósításai sűrűjéből kiemelhette volna ezt az Erdélyért aggódó ellentett párt: a székéhez újra meg újra ragaszkodó Rákóczit s a hatalmi kérdéseken vasravett fogolyként elgondolkozó Keményt.

Török nyomásra kettészakadt Erdély, két pártra, s az egymásra tüzelő „papirpattantyúk” lövedékeinek tudósítói montázsa mindkét fél igazából és tévedéseiből az érvek garmadját nyújtja. Rákóczi előbb a helyébe állított Rhédei Ferencről veszi vissza fejedelmi botját, majd Barscai Akos ellenfejedelemségét támadja meg, s a belső villongásba kétszer is irtó-romboló vadsággal beleszól a felbőszült oszmán nagyhatalom. „Valóban, mintha égbeliek és pokolbeliek, a keresztény Úr és a pogány Sátán küldöttei labdáztak volna sokszor a fejedelmi székelés...” — adja meg a szerző sejtelmes könyvsorozat-címének kulcsát, forrásai nyomozásában elvezetve bennünket a pasquillusoktól a kiontott vérig. Barscai joggal veti Rákóczi szemére, hogy nem segítette haza a kiváltandó rabokat Krimből, s odavágja: „...vízben haló ember a habhoz is kap; mivel Erdélyben törvénytelenül gyűjtött, húzott-vont kincset elébb kitakarítván: [...] Rákóczi úr annál egyebet nem hagyott.” S a török betörésekor akár a habba is kapdosva, Rákóczi így emel vérvádat Barscai ellen: „Csak ült volna vesztig ökegyelme, most nem kiáltának Allah-t keresztény városokban Alleluja helyett. Nem vesztett volna el a fejedelem választására való szabadság; és nem kellene vért fejni tej helyett szegény haza lakosainak pogány hízalására.” A vád kölcsönös: kinek a hibájából veszett oda Karánsebes, Lugos, Borosjenő? „Inkább újonnak egy íze, mint épen testem elvessen az ország lakosival együtt” — válaszolja keserűn Barscai, az egykori barát, sőt a lengyel hadjárat alatt fejedelmi helytartó, majd 1658 őszére Köprüli nagyvezér kinevezte muszaj-fejedelem, Híve, Nadányi Mihály (később ezért fejkéz) odamondja Rákóczinak nyersen an igazát: „Jóságiban való kárát sajnálja Nagyságod, mi pedig Országúl veszünk el Nagyságod miatt...”

Kinek van igaza? A török hatalommal kiegyező realistának, vagy annak, aki bármi kockázattal egy világ ellen is kiáll? Szabó Gyula nem ad választ erre a történelmi kérdésre, az ő tudósítói képernyőjén a tények jelennek meg minden borsalmukban, de van egy megkönyebbítő felsőhajtása is: „mi, a három évszázaddal inneniek, fiatalabbak, ugyancsak eléggé fennről, biztonságos utókorai magasból nézhetjük, hogy öregeink ott lenn milyen képtelenül vesződnek, hullnak-halnak, s bölcs nyugalmunk [...] forrása [...] abból fakad, hogy mi — a néhány nemzedéken át szerencsésen szolgáló véletlen jóvoltából — mindazt végül is ép bőrrel, magvaszakadás nélkül vészeltük át.” Mert Erdély nagy romlása fajirtással kezdődik. Szalárdi János, a fejedelmi leváltár öre, a lengyelországi hadjárat első sikereivel kapcsolatosan, ha utólag is, megjegyzi, hogy „a következendő nagy veszedelem [...] kovácsoltan kovácsoltatik vala.” S ami beüt, rombolás és vérözön.

Lubomirszky lengyel főmarsall 1657 nyarán egy kiáltványban azzal indokolja meg Beregszász lakosságának lemészárlását, Avas és Máramaros feldúlását, Szinerváralja porrá égetését, hogy Rákóczi hadai ugyanezt követik el Lengyelországban. S ez még csak a perem megpróbáltatása. Már a jövő esztendő elején a nyugatról benyomuló török haddal egyidőben a krími kán pusztítja végig Erdélyt, de úgy, hogy egyedül Illyefalván ötezer székelyt vágnak halomra, a Barcaságon mindössze kétszáz ház marad épen, s tízezerrel viszik a foglyokat szíjra fűzve a keleti rab-szolgálatcokra. A szász városok még meg tudják váltani magukat, de a fejedelmi székhelyet, Gyulafehérvárt elpusztítják. Nem akárhogy, hanem rendszeresen: minden szegletet felkutatva és felégetve, tüzet vetvén a tornyokba zsúfolt bútorokra, könyvekre, szétrepesztve Bethlen Gábor híres harangjait, s egyidőben szélnek eresztve a Nagy Fejedelem porait is a feldúlt sírból. Amikor aztán Szejdi Achmet, a budai basa, Debrecenről Erdélynek fordul, tallérral fizeti a levágott fejeket, a koponyákról a bőrt lehúztatja, a megszámlált fejeket szalmával kitömeti, és szekeresleg küldi diadalai jeléül a portára.

Kölcsönösen is: a két magyar tábor vérengzően paskolja egymást. Rákóczi ráhossa Erdélyre a hajdúkat, akik nem véletlenül viselik jelzőiket: szabad ördögök, magyar tatárok. Dúlás, akasztás, lefejezés válaszolat egymásnak, a vész elindult, magára Rákóczira is erőszakos halál vár, s tudjuk, hogyan tudók, hogy Szabó Gyula eddigi tudósításai csak a bajok kezdetéről szólnak, az öldöklésnek egy századra nincs vége, különben maguk a könyv főhősei is harcban esnek el, vagy kutyakosárban végzik, mint Barscai fejedelem. „Ahogy az emberi életnek nincs sehol pillanatnyi megszakadása, úgy nincs a történelmi sehol lezárt lapja” — vallja Szabó Gyula, de ez csak annyiban igaz, hogy tényleg élünk még, folytatásban, s történelemalkotók is vagyunk, éppen csak ott már nem, ahol ama viharos időkben — főleg a nagy országutak mentén, folyóvölgyekben, sík vidékeken, várak és városok körül — meggyérült a lakosság, vagy éppenséggel irmagja veszett.

A tudósítás-jelleg nem ad módot arra, hogy Szabó Gyula lelkekbe világítson, típusokat rajzoljon meg, jellemeket elemezzen, mégis: az írásbeli hagyaték ügyes megválasztása lehetővé teszi, hogy kardcsörtetés, dúlás, futás, megbélyegzések és halálhörgés hangzavarán is áttetsződjék az emberség egykorú jelenvalósága. Jancsó

Benedek elévült, 1931-ben Romániában megjelent Erdély-története óta nem forog köz-kézben átfogó történelemkönyv elődeinkről, s így annál hasznosabb, hogy Szabó Gyula könyvében a külön vetten bizonyára jobban ismert egykorú művelődéstörténeti anyag is beilleszkedik a köztörténeti tudósításokba. Nem is olyan régen üdvözölhettük és élvezhettük Apáczai Csere János főműve, a *Magyar Encyclopaedia* pompás új kiadását (Szigeti József sajtó alá rendezésében és értékelésében), s most érdeklődéssel lapozunk rá arra a jelenetre, ahol II. Rákóczi György az őt szép deák orációban köszöntő Basirius professzor javára dönt Apáczaival szemben, akit a toronyból való levetéssel fenyeget, s ugyancsak szervesen illeszkedik be, az író-bölcs erkölcsi értékét növelve, az összképbe az a nemes elgondolás is, amellyel Apáczai most már a török adta Barcsai Ákoshoz fordul akadémiai tervezetével, romok és sírások ellenére vállalkozva egy anyanyelvű egyetem „lerajzolására”.

Pihentető a sátán labdáinak félelmetes csattogásai közepette egy áldott lelkű nagyszony, özvegy Teleki Jánosné Bornemissza Anna sűrű levelezése fiával, akit minden — egy diáknak előszóval diktált — írása elején teljes nevén címez: „Adjon Isten minden jókat, Teleki Mihály!” Hiába olvastuk össze a Szabó Gyula-művet Trócsányi Zoltán 1972-ben megjelent *Teleki Mihály* című testes élet- és korrajzával, a történettudóst csak az államférfiú viszontagságai érdekelték, a történelmi tudósító viszont minden melegséggel e levelek tükrében érzékelteti a címzett emberközelét. Egy anyai levél búcsúztatja Teleki uramat, a fejedelem postamesterét ama végzetes lengyelországi út előtt, anyai levél fogadja a gyászos megfutamodásakor is, amikor szerencséjére közte van annak a háromszáznak, aki a fejedelemmel Krakko alól egy harmincezer főnyi seregből épen hazatér. Az anya hangja átkiáltja a csatazajt és politikai dulakodásokat, megróva fiát, amiért az megveret egy katonát: „Meglásd, Teleki, hogy úgy cselekedjél akármit is, hogy Isten ellen való dolog ne legyen. [...] Ne igyekezzél egy személynek is megromlásában, mert fenn az Isten s látja, hanem minden dolgaidban úgy járd el, hogy [...] bizony megbüntet, ha mód nélkül való dolgokat cselekszel.”

Béke! Vajon nem azért harcol mindegyik fél? S 1659 elején Szatmáron nem jön-e létre valamelyes egyezés Rákócziék és Barcsaiék közt? Egy bizonyos Balogh Péter ekkor tudósítja Teleki Mihályt lovai állapotáról, s Rákóczi csesdi várában kelt levelébe beleszövi a jó hírt: „Ugyanis, édes, kedves Atyámfia, nem az mi fegyverünk oltalmaz már minket meg, hanem [...] az örvedetes békesség. Elég eszünk, okosságunk s több annál nekünk nem is kell, ha mi ezt a mi édes hazánkat békességben tudjuk tartani.” Koldus-béke (Szabó Gyula Telekiné egyik leveléből utal erre), nincs is benne áldás, még szörnyűbb pártharc és a második török benyomulás következik, s ebbe bele is pusztul II. Rákóczi György, de lezárul-e bármi is az eddig megjelent első kötettel? Lesz mit mondanía a következőkről a tudósítónak, amikor is a se-beibe halt fejedelem utódjaként Kemény János most már német segítségre támaszkodik, s megöleti Barcsait, majd az ellenébe Apafit beiktató török had lovainak patái alatt hal meg Nagyszőlősnél. Mindez történik alig újabb másfél éven belül.

Hálások lehetünk Szabó Gyula szorgalmának, hogy a könyvtárak mélyén elhe-verő levéltári kiadványok és emlékiratok (Nagy Szabó Ferenc, Borsos Tamás, Kemény János, Szalárdi János, Tholdalagi Mihály, Horváth Kozma, Bethlen Miklós munkái) meglevőnek találó idézetekben és parafrazálásokban, s eljutnak műve által oly sok mai ember — a Kriticon Könyvkiadó jóvoltából 21 000 olvasó — kezébe, szemébe, tudatába. Óarany csengésű és színezetű, gazdag magyar nyelv szépsége árad fel a múltból, s találkozik, keveredik Szabó Gyula mai ízes kifejezésével, annál is inkább, mert az író — meg-megcáfolja önként vállalt tudósítói egyszerűsége — meg-megforgatja saját szavai görgetegében a hagyományos metaforákat, feloldja, gyökeréig hántja és újra felöltözteti a levélírók és memóriálé-szerzők oly vastagon a valóságból vett, éppen ezért találó és beváló szó- és képhasználatát. Mi sem természetesebb, hogy a régi nyelvezet szemléltető frissességén maga is elcsodálkozik, s olvasva-idézve a hadbamerő Tholdalagi egy lovaskalandját, kiemelkedik a papirosok közül így: „...szinte küld, menjek, nézzem meg háromszázhusz-egynéhány év múlva ott a Küküllő-partot, a gondviselészerű esés hiteles szintelyét.”

Ugyancsak természetes Szabó Gyula felvidulása és személyi jelentkezése akkor is, ha övével találkozik a történelem mezőin: almásiakkal, akiket Lengyelhonba visz magával (majd tatár fogságba) Kemény János, a generális. A viski réten vagyunk. „Ott vannak az almásiak is, külön a maguk kis táborában: egy kisebb, csupa férfitalakosú falu költözött a Homoród mellől a Tisza partjára. Szomszédok, mint otthon, testvérek, sógorok, rokonok s gyalogos, lófé vagy címeres nemes, de mindegyik otthonról hozott hadi felszereléssel, házi készlettel, lóval, zsákkal, átalvetővel, sóval...” Itt szökken be a történelmi tudósításba egy párbeszéd jelenet a szokásos székeley feleselő stílusban, a két Kemény (János és öccse, Boldizsár) évődése

az almásiakkal. Ízelítőt kapunk, mivel domborodhatott volna élő testszerűségben a nagy korbemutatás, ha szerzője tudósításnál többre vállalkozik.

Így is: a homoródalmásiakat elevenítő betét ama gyászos XVII. század felől közeli meg azt a kerekedő falutörténetet, melynek a mából visszaforduló része az 1974-ben megjelent *Gólya szállt a csűrre* vallomásaként valahol a XVIII. század elejéig tapogatott a múltba. Szabó Gyula történelemszemlélete akár szorosabb, akár tágabb értelemben vett szülőföldjére vonatkozóan mindig konkrét. Nehéz olvasmány ez az asztalunkra került kötet? Az bizony. Szokatlanul nehéz annak, aki a történelmi regény epikus menetéhez és képalkotó dramatizálásaihoz szokott. Mégis: így, a tudósításokkal is, arra serkent, hogy helyi-tárgyi-személyi történetiségében, a tények dokumentációjában ragadjuk meg mindazt, ami annyi bajt látott szülőföldünk-höz köt.

NICHITA STĂNESCU

FINISH

Olyan gyorsan szaladtam hogy
elmaradt az egyik szemem
mely hátulról figyelte
hogyan karcsúsodom, —
csíkká előbb, aztán vonallá...
Nemes úrként a semmin át,
nemlétező gyors részként
átszelve a halált.

LAKODALMI KÖSZÖNTŐ

Nem vagyok amilyen vagyok
hanem amilyen vagy vagyok
Nem zöld, nem sárga, nem piros,
de nagyon zöld, nagyon sárga, nagyon piros
Nem vagyok amilyen vagyok
hanem amilyen vagy vagyok
Nem lila, nem nagyon lila,
hanem nagyon nagyon lila.
Nem vagyok amilyen vagyok
hanem amilyen vagy vagyok
amolyan teféle vagyok
akit már nem hagytlál hogy én legyek.

ÖNARCKÉP

Nem vagyok más csupán
egy vérfolt
aki beszél.

HIEROGLIF

Micsoda magány
nem érteni meg az értelmet
mikor létezik értelem

És micsoda magány
vakon élni világos nappal, —
és süketen, micsoda magány,
az ének sűrűjében.

De meg nem érteni
mikor nincs értelem
és vakon élni éjnek közepén
és süketen a tökéletes csendben, —
ó, magánynak magányossága!

RITÓÓK JÁNOS fordításai